

*Блануца Андрій
(Київ)*

**ВЕЛИКОКНЯЗІВСЬКА ПОЛІТИКА ЗЕМЕЛЬНИХ
НАДАНЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
у другій половині XV ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ)**

Політика земельних надань великих князів литовських на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) в історіографії практично не досліджена. Виключенням може слугувати капітальна монографія М. Довнар-Запольського, на сторінках якої лише фрагментарно і в загальних рисах окреслена відповідна наукова проблема. Зокрема, вчений, досліджуючи державне господарство під час правління Ягеллонів, ілюстровано подав кілька фрагментарних даних про надавчу політику на українських землях ВКЛ як Казимира Ягеллончика, так і його нащадків¹. У подібному ракурсі дану проблему висвітлював у своїх працях М. Любавський. Історик у своїй фундаментальній праці про територіально-адміністративний поділ та місцеве управління у ВКЛ приводив деякі приклади пожалувань Казимира Ягеллончика. Відмінною рисою його праць стало те, що вчений у своїх студіях широко залучав документи Литовської метрики. Проте, такі матеріали дослідник використовував в ракурсі дослідження та встановлення територіальної приналежності населених пунктів до певних адміністративних одиниць². У середині 60-х років XX ст. побачила світ монографія (перевидана 2007 р.) польської дослідниці А. Сухені-Грабовської, присвячена політиці застав королівських земель на території Корони Польської³.

¹ *Довнар-Запольский М.* Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – Т. I. – К., 1901. – С. 342.

² *Любавский М.К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. – М., 1892; *Его же.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – Издание 2-ое. – М., 1915. – С. 95–102, 122–132.

У сучасних литуаністичних студіях дещо зросла зацікавленість до задекларованої проблематики. Наприклад, у білоруській історіографії вигідно відзначаються спільні публікації мінських академічних істориків О. Дзярновича та В. Менжинського, в яких зусилля авторів направлені на виявлення та публікацію у вигляді регестів документів Литовської метрики про великокнязівські земельні пожалування на територію білоруських земель ВКЛ⁴.

Базовим джерелом про особливості та характер земельних надань та підтверджень шляхті ВКЛ казимира Ягеллончика, в тому числі і на українські землі, слугує т. зв. книга «данин» Казимира за 1440–1492 рр., що дійшла до нас в одній із книг записів Литовської метрики. Додаткові, уточнюючі, дані про пожалування Казимира Ягеллончика можна також почерпнути із пізніших підтверджень нащадків великого князя – Олександра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого, королеви Бони Сфорци та Сигізмунда II Августа. На відміну від його попередників, надання Казимира Ягеллончика значно краще збереглися у документованому вигляді й тому їх основі можна представити наближену до дійсності картину земельних надань.

За попередніми підрахунками, за час свого правління з канцелярії великого князя литовського Казимира Ягеллончика вийшло більше півтори сотні надавчих та підтверджувальних документів, що стосуються українських земель ВКЛ. Територіально найбільшу увагу Казимир Ягеллончик приділяв розподілу земельного фонду на Волині. Близько 80 документів пожалувань чи підтверджень раніше наданих земель (мається на увазі земельні володіння – маєтки, села, селища, селища, пустовщини, волості тощо) місцевій шляхті – чітке підтвердження тому. Об'єктами пожалувань на Волині слугували як освоєнні, так неосвоєні землі, що надавались в основному на умовах земської служби⁵. Останнє засвідчує те, що на середину XV ст.

³ *Sucheni-Grabowska A.* Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548. Wyd. drugie. – Warszawa, 2007. – S. 42–49.

⁴ *Мянжынскі В., Дзярновіч А.* Шляхта і яе земельныя ўладанні ў Ашмянскім (Ошменским) павеце ў першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў № 12–31 Метрыкі ВКЛ) // *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы метрыкі Вялікага княства Літоўскага.* – Т. I. – Мінськ, 2001. – С. 46–108; *Їх же.* Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхныя земельне ўладанні ў Берасцейскім, Камянецкім і Кобрынскім паветах у другой палове XV – першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў №№ 12–33 Метрыкі ВКЛ) // *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы метрыкі Вялікага княства Літоўскага.* – Т. III. – Мінськ: Athenaеum, 2004. – С. 57–196.

⁵ Надання великих князів на умовах земської служби проаналізавані автором в окремому дослідженні, представленому на міжнародній науковій конференції

земельний фонд Волині ще мав певні резерви, якими й міг користатися Казимир Ягеллончик для здійснення пожалувань своїм підданам. Так, у 1443 р. господар підтвердив Федору Барсовичу документи на володіння селами Крюхиничі, Воднове, Смедин і Накорсовичі⁶.

В окремих випадках уточнювалось місце розташування маєтностей та характер надання. Наприклад, 1450 р. Казимир Ягеллончик надав луцькому зем'янину Олізару Шиловичу Серники, Любче, Горохів, Губин, Марковичі у Луцькому повіті та Підлісці, Доросин і Поворське у Хмельницькій волості, які він вислужив у князя Свидригайла⁷, а братам Сватку і Ондрейку сільце Кустичі у Гурійській волості та Мечиславське і Лучинське дворища у Соловищах у Володимирському повіті до волі⁸. Рік по тому господар підтвердив Олізару Шиловичу його вотчинні маєтності: Горюхів, Марковичі, Губин, Серики, Любче, Поворськ, Подолсці і Дорошин на Волині, а також три чоловіки, яких вислужив у князя Свидригайла⁹.

Господар, як вказують відповідні документи, надавав на Волині і неосвоєні землі. Це свідчить про те, що на середину XV ст. земельний фонд Волині ще мав резерви, якими користався великий князь литовський для пожалування своїх підданих¹⁰. Зокрема, у 1465 р. великим князем було надано пусті землі у Кременецькому повіті Данку Волошину, Кості Тилянці (раніше тримав Мелешко Волошин) та Сидору. Останньому була надана пуста земля Волковці з бобровими гонами¹¹.

Підтвердження на володіння певними маєтностями надавалися казимиром Ягеллончиком, як указано вище, в основному на умовах служби. Таке твердження чітко відбите у підтверджувальному

«Historia – Mentalność – Tożsamość» (23–25 вересня 2008 р. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Olsztynie) у вигляді стендової доповіді «Земельні надання великих князів литовських на умовах земської служби як елемент станової культури (друга половина XV – середина XVI ст.)».

⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr.3. (1440–1498): Užrašymų knyga 3. (далі – LM. 3). / Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. – Vilnius, «Žara», 1998. – P. 62.

⁷ LM. 3. – P. 59.

⁸ Ibidem. – P. 64.

⁹ Ibidem. – P. 60.

¹⁰ У подальшому (середина XVI ст.) земельний фонд Волині, як й інших регіонів ВКЛ, наприклад, на білоруських землях, був практично розподілений. Детально див.: Менжинский В.С. Копийная книга записей метрики Великого княжества Литовского № 25 и история Белорусского землевладения первой половины XVI века // Исследования по истории Литовской метрики. Сборник научных трудов Академии наук СССР / Под ред. В.Т. Пашуто, А.Л. Хорошкевич, Н.И. Щавелева. – М., 1989. – Т. II. – С. 194.

¹¹ LM. 3. – P. 41.

листі від 1486 р. великого князя литовського волинському боярину Богдану Волчковичу на вислужений у княгині Свидригайлової маєток Привередів під Мнинським повітом (Луцький повіт – *Авт.*) було наголошено на тому, що вказаний маєток Б. Волчкович може тримати лише на умовах служби. У документі також вказувалося, що раніше Привередівський маєток держав якийсь Нелюб. Б. Волчкович наголошував також на тому, що з маєтку з давніх часів йшла боярська служба, а не тягла¹². У 1488 р. в іншому підтверджувальному листі господаря князю Богдану Васильовичу також підтверджувався маєток Любче, записаний йому від тітки пані Олізарової Шиловича, на Волині на умовах служби¹³. Наступного року Казимир Ягеллончик підтвердив Матвію, слuzі луцького старости, право володіти маєтком Угринове, подарованого йому тіткою Івашковою Ієвлевича у Волинській землі на умовах земської служби. Тітка відписала маєток свого чоловіка в опіку Матвію, котрого прийняла за сина, а віддалила від іншого племінника – Якуба Домоткановича. Великий князь литовський зважив на рішення Івашкової Ієвлевича і надав Угринівський маєток Матвію¹⁴.

Вагому роль у надавчій політиці великого князя литовського відігравала Сіверська земля. Вона була стратегічним регіоном з огляду на постійну небезпеку, що йшла від Московської держави. Тому Казимир Ягеллончик намагався заручитись якнайбільшою підтримкою місцевої шляхти шляхом пожалування останній земельних ділянок, маєтностей та окремих володінь. Наприклад, у 1449 р. у Стародубі великий князь литовський надав шляхтичу Бобру землю та маєток Данила Михайловича¹⁵. У 1467 р. об'єктом надань Казимира Ягеллончика тут же стали бортні землі, які він надав Ганусу та Сеньку Стародубцям. Останньому великий князь видав ще й підтверджувальний лист на іншу бортну землю¹⁶.

Менше у кількісному відношенні було видано пожалувань у Чернігові. Тут, зокрема, господар пожалував двір Домислін князю Борису Глинському та данника шляхтичу Мишку Сачковичу¹⁷. Загалом на територію Сіверської землі з канцелярії великого князя литовського вийшло більше сорока надавчих і підтверджувальних листів. Більшість з них стосувалися земельних надань і підтверджень

¹² Lietuvos Metrika. Knyga Nr.4. (1479–1491): Užrašymų knyga 4. (далі – LM 4). / Parengė L. Anužytė. – Vilnius, «Žara», 2004. – P. 123.

¹³ LM 4. – P. 131.

¹⁴ Ibidem. – P. 135–136.

¹⁵ LM. 3. – P. 66.

¹⁶ Ibidem. – P. 41.

¹⁷ Ibidem. – P. 30.

на територію так званих «верховських» уділів¹⁸. Це, зокрема, одне пожалування у Мценську, одинадцять надань на території Брянського повіту та 24 у районі Любутська.

Характерною ознакою великокнязівських надань тут і особливо у Брянському повіті було те, що Казимир Ягеллончик у більшості випадків жалував місцевій шляхті цілі села та маєтки на умовах військової служби. Наприклад, у 1446 р. князю Івану Кримському були надані селища Жиліне, Юдине і Біримінове, а наступного року Гридку Скипоревичу володіння у Брянську на заміну його смоленських маєтків¹⁹. У 1487 р. господар пожалував Федку Колонтаєву селище Митковщину, а в 1488 р. мценському боярину Логвину Курянову селища Тюфанове та Андрєєве до «осмотренья»²⁰. Причому обидва шляхтичі наголошували, що їхніх селищ йшла боярська служба. На умовах військової служби у 1488 р. були надані маєтки Городець, Олешня та Молвотин брянському боярину Івану Євлахову. Вказані маєтки І. Євлахов отримав від великого князя литовського, одружившись на вдові Івашка Курова, котра від першого шлюбу мала двох дочок. Тому І. Євлахов зобов'язувався піклуватися ними до повноліття і видати їх заміж²¹.

В окремих випадках Казимир Ягеллончик підтверджував брянським боярам їхні маєтності, надані у попередні часи. Це, зокрема, підтвердження Єлфимію Мокієву на село Черпетів, Артюшку на село Знобів та Колонтаєву на Орельську і Волчкову землю з усіма уходами і бобрами, надану раніше трубчевським державцею паном Петрашком²². Незначні за обсягами пожалування стосувалися пустих земель та окремих данників, про що свідчать три надання господаря за 1450 р. та 1452 р.²³

Низку пожалувань Казимир Ягеллончик здійснив протягом 1470–1477 рр. на територію Любутського уділу. Причому тут лише у чотирьох випадках великий князь литовський підтверджував вже раніше надані землі, а в решти – надавав. Це свідчить про те, що

¹⁸ Локалізуються у верхів'ях р. Оки. Див.: Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 27.

¹⁹ ЛМ. 3. – Р. 38. Практика заміни маєтностей була притаманна у ВКЛ з часів московсько-литовських воєн. Шляхті з втрачених у ході воєнних дій територій тимчасово жалувалися маєтності в інших регіонах ВКЛ. Як правило, таким пожалуванням було притаманне формулювання «даем на замену до очищення».

²⁰ ЛМ 4. – Р. 24–25, 28.

²¹ Ibidem. – Р. 131.

²² ЛМ. 3. – Р. 38, 39.

²³ Ibidem. – Р. 38.

Казимир Ягеллончик таким чином намагався заручитись підтримкою місцевої боярської корпорації. Характерно, що об'єктом данин господаря були як окремі землі, так і цілі маєткові комплекси²⁴.

Чимало надань та підтверджень стосувались Брацлавщини, яка також була стратегічним регіоном з огляду на прикордонне розташування зі степовою зоною. У 1443 р. Казимир Ягеллончик своїми листами-наданнями у шести випадках пожалував князям і шляхтичам володіння у Кам'янецькому повіті. Більшість з них – дрібні пожалування підданих з їхніми землями та повинностями у Кам'янці²⁵. Більша ж частина надань та підтверджень була спрямована на територію Брацлавського повіту, які відзначалися масштабними об'єктами пожалувань. Наприклад, у 1448 р. шляхтичу Скабарні було надано Остолопів, Дашів, Ометинці, Сидговці, Кропивну і Рогівці²⁶. В інших випадках об'єктами пожалувань ставали також цілі села та маєтності²⁷.

Найменше у кількісному відношенні жалуваних листів стосувалося Київщини. Вони вийшли з канцелярії великого князя литовського наприкінці його правління. Наприклад, у Київському повіті господар у 1486 р. надав великокнязівському сокольнику Воропаю Куцевичу селище Толстейковщину на р. Десні на умовах служби. В. Кунцевич наголошував на тому, що це селище було пустим, а також не тяглим чи данним²⁸. Наступного року Казимир Ягеллончик пожалував якомусь Тишку землю на умовах служби. Дану землю тримав Карп Лупандич, надану йому князем Семеном Олександровичем, до того часу, як втік до Італії²⁹. У 1488 р. великий князь підтвердив житомирському наміснику пану Сеню Романовичу право на тримання маєтку Дорогині в Овруцькому повіті. Цей маєток перейшов йому від овруцького боярина Андрія Клуса, котрий взяв пана Романовича за сина. Підтвердження надається на прохання С. Романовича з причини того, що перша грамота згоріла в Києві під час пожежі, вчиненої татарами³⁰. Врешті три надання Казимира Ягеллончика були вчинені на території Мозирської волості³¹.

²⁴ Ibidem. – P. 42.

²⁵ Ibidem. – P. 64.

²⁶ Ibidem. – P. 55.

²⁷ Ibidem. – P. 55.

²⁸ LM 4. – P. 134.

²⁹ Ibidem. – P. 134–135.

³⁰ Ibidem. – P. 127–128.

³¹ LM. 3. – P. 42.

Таким чином, Казимир Ягеллончик за час свого володарювання проводив активну надавчу політику на українських землях ВКЛ, особливо на Волині та в тих регіонах, які мали стратегічне значення – «верховських уділах» Сіверщини та на Брацлавщині. Меншого значення для великого князя литовського мала Київщина. Це можна пояснити й тим, що довгий час за його правління даний регіон перебував у руках удільних князів та великокнязівських намісників. Очевидно, що подальша робота над виявленням надавчих документів Казимира Ягеллончика у підтвердженнях його нащадків дасть змогу дещо доповнити й розширити наше уявлення про особливості розподілу земельного фонду у ВКЛ у другій половині XV ст.

ДОДАТКИ³²

Документ 1.

РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 22. – Л. 5–5 об.

Привилей Петръ Мышчичѣ на именья Хдлѣв, Холюневѣц, | Салищово
Городище и Бече ѿ Премысльском повете вечно |

Казимир, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз |
литовський и рдский, и жомойтський, и иных |

Чинимъ знаменито и даемъ ведати кожъдомѣ добромѣ сим | нашимъ
листомъ, нинѣшнимъ и на потомъ бѣдѣчимъ, хто нас ѳзритъ | или чтѣчи
ѳслышитъ, комѣ жѣ то его потребизна бѣдетъ | ведати, видевши есмо
слѣжѣбѣ намъ вернѣю, а николи не ѳмешъ|канѣю пана Петра Мышчича
и подѣмавши есмо з нашими князми | и Паны з нашою верною Радою,
дали есмо панѣ Петръ Мышчичѣ | ѿ Перемыльскомъ повете таа именья
на има Хдлѣв, а Холю | невѣц, а Салищово Городище, а Бѣче со всьими,
што к тымъ именамъ || [Л. 5 об.] прислѣхаеть: з лѣсы, з дѣбровами, с
польми, сътавы и ставици, и с крини | цами, с потоки, из мыты, з болоты
и сеножатыми, из бортными земѣлами, | з ловы, из гай, из бобровыми

³² Публікація документів підготована у відповідності до дипломатично-критичного методу «Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. – Ч. 1. Проект», розроблених В.В. Німчуком із деякими змінами.

гоны ничего на себе не выменяа, а можетъ | себе таа имена полешивати и розширивати, и на новомъ корени поса|дити. А такъ имена верхъ писанаа дали есмо панъ Петръ Мыш|чичъ и записали вечно и непорѣшно, и его жоне и его детемъ, и его | близкимъ, и его счедкомъ.

А при томъ были сведоки Рада наша, отецъ | нашъ княз Матей бискѣпъ виленский, княз Андрей Володимировичъ, | княз Юрей Семеновичъ, воевода виленский панъ Кгаштольтъ, воевода | троцький панъ Монивид, воевода новгородский, маршалокъ земьский | панъ Петръ Монтыкгирдовичъ, пан виленский пан Сѣдивок, пан троц | кий пан Пац, пан ѡндрей Немировичъ, пан ѡндрей Саковичъ, пан | Радивиль ѡстиковичъ, панъ ѡлехно Довойновичъ, староста берестей | ский панъ Ивашко Кгойцевичъ, намѣстникъ витебьский пан Ламоший, | намѣстникъ городенский и ѡныи наши кн(я)зи и панове.

А на потвержене | вышей писаныхъ речей и печать нашъ к семъ листъ привесили | есмо.

А данъ ѡ Вильни в лето 6960, м(е)с(я)ца ген(варя) 3, | индиктъ 15.

Документ 2

РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 22. – Л. 5 об.–б.

Потверженье землянинъ волынскому Богданъ Мыш|чичу Холоневскому на именье Варковичи вечнымъ правомъ |

Самъ Александер, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз | литовьский, рѣский, кн(Ш)жа прѣское, жомоитский и иных |

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмо|трить або чтѣчи его вслышитъ, нинѣшънизны потомъ бѣдѣчим, комъ || [Л. 6] бѣдетъ потребъ того ведати.

Биль намъ чоломъ землянинъ волынский | Богданъ Мышъчичъ Холоневский ѡ томъ, што есмо перво сего допѣстили его | по близкости жоны его к половицы имена на има Варковичъ и дельницы ѡлех | на Хидеревича, которого жъ братъ его родный Романъ забиль до смерти, | а потомъ дрѣгдѣю половицѣ того имена Варковичъ Романъ дельницѣ | взали есмо на насъ за тотъ выстѣпъ его, што ѡн брата своего родного | забиль до смерти, и дали есмо з ласки нашео емѣ жъ и на то ѡн наши | листы первшѣю данинѣ нашѣ передъ нами вказывалъ и биль намъ ч(о)лом, | абыхмо емѣ тое именье Варковичи, близкость жоны его, потвер|дили нашимъ листомъ на вечность. Ино мы з ласки нашео, ѡпамета|вши его кѣ

ѡтъцѡ нашомѡ королю его м(и)л(о)сти и намъ вернѡю слѡжѡбѡ, | на то дали емѡ сѡсь нашѡ листѡ и потвержаемъ то симъ нашимъ | листомъ вѡчно емѡ и его жонѡ, и ихъ детемъ, и на потомъ бѡдѡ | чимъ ихъ счадкомъ. Нехай ѡнѡ тоѡ вышѡй писаное имѡне Варковичи дер|жить со вѡсими людьми того имѡна и со вѡсими ихъ земълами | пашными, бортными, и з лѡсы, и з боры, и з дѡбровами, и з гаи, и з сѡножатми, | и з ѡзеры, и з реками, и з рѡчъками, и з бобровыми гоны, и с перѡвеснемъ, | и з ставы и ставищи³³, и млыны и з ихъ ѡжитъки, и з мытомъ, и з данми грошовыми и мѡдowymi, и бобровыми³⁴, и кѡничъными и всакими иными поплатъки и податъми, | которымъ кольве именемъ могѡтъ названы або менѡны бытии и со вѡсим | правомъ и пожиткомъ ничого не ѡставълаючи на нас и на наши наследки | такъ широко и долъго, потомѡ какъ са тоѡ имѡне в себе маѡть.

А на | твердость того печать нашѡ казали есмо привесити к сѡмѡ нашомѡ | листѡ.

Писан ѡ Вильни в лето 7015, м(е)с(я)ца ноаб(ря) | 29, индиктъ 6.

Правиль воев(ода) вил(енский), канцлир пан Мик(олай) | Ради(вил). При том был мар(шалок) двор(ный), нам(месник) мѡр(ецкий), нѡт [...] | кн(я)з Мих(айло) Лвов(ич) Глин(ский), а конюш(ий) двор(ный), нам(естник) | жол(довский) пан Мартин Хребтович.

Blanutsa Andriy

Casimir Jagiellonian's land investitures on the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania by the Lithuanian Metrica

The land investiture policy provided by the grand Lithuanian dukes on the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania (henceforth – the GDL) practically has not been studied in historiography. The main source about peculiarities and character of Casimir Jagiellonian's land investitures and their confirmations to the gentry of the GDL, including on the Ukrainian lands, is so-called book of «investitures» [«kniga danin»] for 1440–1492 from Lithuanian Metrica.

During the reign of Casimir Jagiellonian his chancellery issued, by the preliminary calculations, more than a hundred and fifty privileges and confirmations concerning Ukrainian lands of the GDL. The grand Lithuanian duke paid special attention to the lands allocation on Volynia. Here, more than in 80 cases, the land estates were granted or confirmed to the local gentry.

The important role in the land investiture policy belongs to Siverschina. It was the strategic region for the GDL because of it adjoining the Moscow state, which constantly threatened the Duchy. That is why Casimir Jagiellonian by means of land investitures and confirmations tried to enlist the maximum support of the local gen-

³³ Слово вписане над рядком.

³⁴ Слово вписане над рядком.

try. Casimir Jagiellonian granted a number of investitures during 1470–1477 in the apanage [«*udel*»] of Lujbutsk.

Quite enough investitures and their confirmations concerned Bratslavschina which also was the strategic region because of its near-boundary location with the steppe zone. The great amount of investitures was granted in Bratslav region and was notable for their scale. The least amount of privileges, which were issued in the chancellery of the grand duke Casimir at the end of his reign, concerned Kievshina.

Thus, Casimir Jagiellonian during his reign provided active land investiture policy on the Ukrainian land of the GDL, especially in Volynia land and regions, which were of strategic importance – apanages of Siverschina and Bratslavschina. In this regard Kievshina was of little importance. It can be explained by the fact, that for a long time this region was under the rule of apanage princes and grand dukes deputies.